

РОКСОЛАНА КОСІВ,
кандидат мистецтвознавства

ІКОНА НА ПОЛОТНІ “СВ. ЄВСТАХІЙ В ЖИТІЇ” 1685 Р. З ЦЕРКВИ У С. ГРИНІВ НА ЛЬВІВЩИНІ: ІКОНОГРАФІЯ ТА АТРИБУЦІЯ

***Анотація.** У статті розглянуто іконографію та стилістику малярства ікони на полотні “Св. Євстахій в житті” 1685 р., що походить з церкви св. Юрія с. Гринів Пустомитівського р-ну Львівської обл. За текстом життя святого з’ясовано, які сцени представлено на іконі. За стилістикою малярства встановлено авторство майстра намісних ікон з Лопушанки Лехнової, час праці якого за відомими датованими творами припадає на 1680 – 1690-і рр. Почерк маляра близький до творів риботицького майстра Якова, що дозволяє припускати їхнє походження зі спільного осередку.*

***Ключові слова:** ікона на полотні, життє св. Євстахія, іконографія, стилістика, риботицький малярський осередок.*

***Аннотация.** В статье рассмотрено иконографию и стилистику иконы на холсте “Св. Евстафий в житии” 1685 г., с церкви св. Георгия с. Грынив Пустомытывского р-на Львовской обл. Согласно текста жития святого определено, какие сцены изображено на иконе. По стилистике живописи авторство иконы приписываем мастеру икон иконостаса с Лопушанки Лехновой, время творческой деятельности которого, как свидетельствуют подписанные им работы, приходится на 1680 – 1690 гг. Стилистика живописи автора находит сходство с иконами рыботицкого мастера Якова, что может свидетельствовать о их работе в одном иконописном центре.*

***Ключевые слова:** икона на холсте, житие св. Евстафия, иконография, стилистика, рыботицкий иконописный центр*

***Annotation.** The thesis studies an iconography and artistic values of an icon painted on canvas “St. Eustafios with the sceces of his life” dated 1685 from St. George church in Hryniv village (Pustomyty region, Lviv district). On the basis of saints’ life the iconography of the artwork is revealed. Due to artistic values and*

painting manner this icon is attributed to the author of icons from Lopushanka Lechnova church. According to another preserved icons with his signature time of professional work of this painter is between 1680 and 1690. The manner of artist's paintings is close to the master Yakiv which is known by his signed works as "from Rybotychi".

Key words: *icon painted on canvas, life of St. Eustafios, iconography, manner of painting, Rybotychi iconpainting center.*

Серед доволі великої спадщини українського іконопису на полотні XVII ст. привертає увагу іконографією та композицією пам'ятка 1685 р., що походить з церкви св. Юрія у Гринові Пустомитівського р-ну Львівської обл. на якій зображено сцени життя св. Євстахія Плакиди [1]. Житіє св. Євстахія було поширене на українських землях від часу прийняття християнства, однак не багато творів з його образом уціліло, тому вважаємо за доцільне детальніше розглянути пам'ятку з Гринова, що доповнить уяву про розвиток житійних сцен в українському іконописі та дозволить розширити коло тем, які були відомі тогочасним вірним. Наскільки нам відомо, за іконографією та композицією ця пам'ятка не має аналогів серед збережених українських ікон XVII ст. і давніших.

Ікону намальовано темперою на заґрунтованому полотні. Композиція пам'ятки виділяється тим, що в одній площині представлено різні сцени з життя святого та його сім'ї; сцени не відділені одна від одної клеймами чи мальованим обрамленням, що характерно для тогочасного іконопису. Полотно оправлене на реставраційний підрамник, зображення свідчить, що воно може бути частково обрізане з боків та вгорі. Сцени розташовано трьома умовними реєстрами таким чином, що постаті нижнього ярусу масштабно більші, ніж постаті середнього і верхнього, які зовсім невеликі. Така подача фігур створює враження просторової перспективи і підкреслює хронологію подій, оскільки історія розгортається знизу вверху. До кожного дійства уміщено пояснюючі написи, закомпоновані на білих прямокутниках. У нижньому ярусі на передньому плані намальоване навернення св. Євстахія до християнства. Стратилат зображений у центрі навколішки зі складеними у молитві руками, – така його постава відображає впливи західноєвропейської іконографії. Тут Плакида

Ікона “Св. Євстахій в житті” 1685 р. З церкви св. Юрія у с. Гринів Пустомитівського р-ну Львівської обл. Полотно, ґрунт, темпера.
Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

намальований як воїн високого рангу у латах та червоному плащі, накинутому на рамена. Погляд Євстахія звернений до оленя з розп’яттям між рогами, який стоїть зліва на пагорбі. Ця сцена ілюструє історію про навернення стратилата Плакиди до християнства, яке сталося під час його полювання [2]. Тому біля святого зображені чотири мисливські собаки та загнuzданий кінь, що також ніби припав до землі, вражений чудом. У правій частині представлено напівстертий напис, який пояснює сцену. Як уже згадано тут фігура св. Євстахія масштабно більша, ніж фігури у верхніх регістрах, чим також акцентується основна подія із життя святого: навернення

до Христа, яка вплинула на його подальшу долю. Середній реєстр композиції представляє історію подорожі зубожілого св. Євстахія з дружиною та двома малолітніми синами до Єгипту. Цей епізод ілюструє корабель на хвилях, над яким два чоловіки, розлучаючи сім'ю, ведуть дружину Євстахія – св. Теопістію, яка припала до вподоби варвару власнику корабля. Її варвар забрав як плату за перевезення. Напис пояснює сцену: “ВЗ±ША ЖЕНУ ЗА ПЕРЕВОЗ ±КО НЕМГЛ ЧТО ДАТИЄЕГО [...] И ^ТИДЬ С ПЛАЧЕМ ГОРКИМ Р[...] ЗГЛО”. Зліва від них стоїть св. Євстахій у білій сорочці та штанах, що ілюструє його зубожіння, з двома синами Агапієм і Теопістом, меншого з них батько тримає на руках. Тут читаємо: “ВОРОТИС± СО ЧАДИ ПЛАКИДА И ГОРКО ПЛАКАС± ЖЕНИ СВОЕ±: [...]ЕНІЕ ВОПУСТИНИ [...] ТВОР± И С[ЛАВ±] ХТА”. У верхньому ярусі намальовано подальші випробування, що випали на долю святого, а саме його розлучення із дітьми та чудесне врятування хлопчиків від диких звірів. Святий зображений у момент, коли він на плечах переносить свого сина через повноводну ріку. справа і зліва на березі ріки чоловіки з пащі вовка та лева рятують його синів. Тут такий пояснюючий напис: “ПЛАКИДА ДАША [...] И ВОСХИТИ ВОЛКЪЄ ЕДИНО И ^Н± ДИТИЩЕ ВЗ±ША А ВНЬ ПАКИ ВОЗВРАТИСЯ”. Остання за хронологією подія з життя святого, що представлена на цьому творі, показує його хліборобом на полі, який оре плугом, запряженим двома сірими волами. Напис вказує, що “[...]ПОДРУГОЕ, И ВОХИЩЕНО [...] ^ МЕДВЕД± ЗВГРА ЛЮТА ЗГЛО И ТО ^Н± [...]ПЛУГА ТОДІ ВЗ±ША WСТА САМ ЕДИН ПЛАКИДА”. На цьому обривається історія життя св. Євстахія на іконі, однак з її літературної версії відомо, що через 15 років поневіряння святого закінчилися, він був визнаний найдоблеснішим полководцем Римської імперії, віднайшов двох своїх синів та дружину, яка не залишилася з варваром, оскільки той відразу помер. Однак після смерті римського імператора Траяна (98 – 117 рр.) на престіл був вибраний Адріан (117 – 138 рр.), що вороже ставився до християн. Коли Євстахій відкрито визнав, що він християнин і відмовився принести дари римським богам, Адріан позбавив його рангу стратилата, а згодом разом із дружиною та двома синами присудив до страти через спалення в розжареному мідному

бику. Через три дні тіла мучеників чудом були виявлені цілими та необпаленими і християни їх поховали.

Як бачимо, на іконі відтворено не повну версію історії св. Євстахія та його сім'ї, що не характерно для житійних композицій, тому можна вважати, що було парне до цього полотно або що твір суттєво обрізаний вгорі та з правого краю. По низу полотнища закомпоновано напівстертий напис, з якого причитується дата виконання пам'ятки написана кирилицею "АХПЕ".

З іконографічних аналогій образу св. Євстахія в українському мистецтві слід згадати шиферну плиту другої половини XI – початку XII ст. віднайдену на території Михайлівського Золотоверхого монастиря з образом вершника, лик якого звернений догори, він ніби прикривається долонею від саява. Образ цього воїна можна ідентифікувати як св. Євстахія [3], оскільки в середовищі київських князів культивувалося вшанування цього святого, зокрема внук св. Володимира Великого, син Мстислава мав у хрещенні ім'я Євстахій. Образ святого разом з сім'єю представлено також на фресці собору св. Софії в Києві [4]. У Бесідах св. Григорія Двоєслова на Євангеліє XIII ст., що пов'язується з Холмщиною уміщено мініатюру з цілофігурним образом Христа Пантократора, зліва від якого стоїть у молитовній поставі св. Євстахій у синьому плащі, червоному хітоні з декоративними золотистими нарукав'ями та червоних черевиках, що засвідчують його високий суспільний статус [5]. З пізніших творів збережена ікона початку XVII ст. на якій Плакида зображений верхи на коні цілячись з лука в оленя, між рогами якого велике трираменне розп'яття [6]. Святого зображують з темним, переважно довгим волоссям, що опускається на плечі, короткою темною бородою та невеликими вусами. Такий тип лику святого є також на іконі з церкви у Гринові, що вказує на його усталену іконографію, яка була відома західноукраїнським майстрам. Загалом виділяються такі основні образи святого, що акцентують найважливіші епізоди його життя: у момент полювання на оленя (часто верхи на коні) та навернення до християнства; разом із сім'єю у момент страти; як стратилат у воїнських обладунках. Іконографія святого мала паралелі у літературних текстах, відомих на українських землях з княжого часу

[7]. Зокрема, І. Срезневський зауважив, що список “Житія св. Євстахія” кінця XIII ст. знаходився у василіянському монастирі у Львові [8]. Житіє св. Євстахія у широкій редакції було включено до Четії-Мінеї св. Дмитрія Туптала, перша частина яких (на місяці вересень – листопад) вийшла у друкарні Києво-Печерської лаври 1689 р. День святкування пам’яті св. Євстахія припадає на 20 вересня.

Як ми відзначили, ікона з церкви у Гринові показує доволі детально історію святого воїна та його сім’ї з пояснюючими написами, що відтворюють фрагменти їхнього житійного тексту. Це підтверджує, що автор пам’ятки користувався писемним джерелом, однак на сьогодні важко сказати яким саме. Подібна оповідність та обширні пояснюючі написи стали характерною ознакою українського мистецтва періоду бароко. Виникає запитання у якому середовищі створена пам’ятка та хто був її автором. За стилістичними ознаками ікону “св. Євстахія в житії” з Гринова пов’язуємо з автором трьох ікон на полотні з церкви Переображення Господнього у Вороблячині на Яворівщині, що зберігаються в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. Це дві доволі великі фризіві композиції: одна з образом Богородиці Оранти у центрі зі святими Онуфрієм, Іваном Сучавським, Марією Єгипетською та Параскевою обабіч, друга з Богородицею Одигітрією, Христом Пантократором та преподобним Антонієм [9]. Третя ікона є апостольським Молінням, ймовірно з іконостасу церкви (збережене без центральної частини) [10]. Лик св. Євстахія намальований подібно як лики ап. єв. Луки й ап. Якова на Молінні та лик св. Івана Сучавського на фризівій композиції. Подібним є також загальний світлий холодний колорит зображення на полотнах та манера моделювання складок одягу. З церкви у Вороблячині походить також антиминос або воздух з євангелистами у кутах та хрестом у центрі намальований на полотні, очевидно, також цього майстра (зберігається у Музеї народної архітектури та побуту у Львові) [11].

Окрім того, цьому маляру приписуємо три намісні ікони – Богородицю Замилування, св. Миколая та Покров Богородиці [12] з іконостасу церкви Покрови у Лопушанці Лехнівій (тепер с. Лопушанка) Турківського р-ну на Львівщині, що виконані, як вказано у вкладному тексті на іконі Покрови при

“православному єпископові Інокентієві Винницькому”. Ця заувага дозволяє датувати ікони у межах 1680 р. – часу, коли Інокентій Винницький став перемиським єпископом, і до 1691 р., коли він офіційно перевів єпархію на унію з Римською церквою [13]. Ці часові рамки збігаються з часом виконання датованої 1685 р. ікони Св. Євстахія в житії. З цим майстром пов’язуємо також ікону св. Василя Великого з церкви Різдва Богородиці у Жолобку (Польща) [14].

Як уже згадано, майстер мав доволі характерний авторський почерк, що дозволяє ідентифікувати його твори. Його іконам притаманний світлий колорит, з використанням білого, блакитно-синього відтінків та червоно-вохристого. Окремі його твори як от Покров Богородиці з Лопушанки Лехнової, полотна з Вороблячина та житійна ікона Св. Євстахія з Гринова виділяються графічністю у трактуванні зображення, однак у пластичному моделюванні фігур та пейзажу автору притаманна живописність. Маляр використовує бліки, активні світла на вбранні та на архітектурних чи пейзажних елементах зображення. Йому характерні обширні пояснюючі написи, інколи маляр їх komponує на білих прямокутниках, що бачимо на іконі Покрову Богородиці з церкви у Лопушанці Лехновій та на іконі Св. Євстахія в житії з Гринова. Пам’ятка з Гринова є єдиною нам відомою житійною іконою цього маляра. Її іконографія, припускаємо, пов’язана із патрональним образом замовника ікони, адже ім’я Євстахій було доволі поширене на українських землях.

Ікони цього майстра близькі до малярського почерку маляра Якова, твори якого виявлено у храмах на території Лемківщини. У підписах на іконах майстер Яків окреслював себе як Ліський або Риботицький (м. Лісько та м. Риботичі знаходяться на південь від Перемишля). Найдавніший на сьогодні нам відомий комплекс ікон цього маляра знаходиться у церкві архангела Михаїла с. Святкова Мала (Польща). Це чотири цокольні ікони зі старого іконостасу церкви з датою 1673 р. та авторським підписом на іконі Архистратига Михаїла: “іконописатель Яків з Ліська” [15]. У цій же церкві зберігається велика ікона на дошці Страшного суду датована 1687 р. та підписана маляром: “Яків брэнною рукою своєю списал” [16], й апостольське Моління також з підписом маляра. З маляром Яковом можна ідентифікувати

майстра Яцентія риботицького, який залишив підпис та дату на намісних іконах іконостасу 1689 – 1691 рр. з церкви св. Козьми і Дем'яна в Котані, що в збірці Музею Замку у Ланцуті (Польща). На підставі інформації, виявленої на іконах можна прийти до висновку, що маляр Яків був уродженцем невеликого містечка Ліська, у межах 1674 – 1675 рр. переїхав до Риботич, які на той час мали магдебурзьке право, щорічні ярмарки, де майстри могли збувати свою продукцію, та активно розвивалися як малярський осередок. На підставі документальних джерел та вцілілих підписів на іконах довідуємося, що у цьому містечку у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. працювала ціла група малярів та різьб'ярів [17]. Подібність малярської манери обох майстрів дозволяє висловити припущення, що автор ікони на полотні з Гринова був пов'язаний з цим середовищем.

Розлогі оповідні композиції, не закомпоновані у клейма як на іконі з Гринова, набули поширення в українському мистецтві орієнтовно від 1660-х рр. Їх спостерігаємо вже у творчості вишенських, а згодом риботицьких майстрів. Це підтверджують, зокрема, дві подібні за композицією та змістом зображення ікони Вознесіння пророка Іллі з історією Єлисея 1650 – 1660-х рр. вишенських майстрів. Одна походить з околиць Перемишля зберігається в Національному музеї в Перемишлі [18], інша не відомого походження зберігається в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького [19]. У творчості риботицьких майстрів відомі чотири однотипні ікони Різдва Христового з історією Його дитинства, датовані кінцем XVII ст., три з них походять з церкви св. Миколая у Берізці, з церкви Успіння Богородиці в Торках та з церкви Різдва Богородиці в Коростно (усі три села на території Польщі), одна – невідомого походження [20]. Вони виконані за спільними прорисами, вирізняються незначними деталями іконографії. Риботицькі майстри використали подібний до пам'ятки з Гринова принцип композиції зображення, коли на одній площині закомпоновано різні сцени, не відділені одна від одної рамкою; сцени зображені довільно, кожна з них супроводжують розлогі пояснюючі написи. На цих іконах малярі відтворили історію дитинства Христа на основі канонічних Євангелій, а також сюжетів з апокрифів. Подібні приклади відтворення житійних історій святих в українській

іконографії бачимо також у розписі стін притвору церкви св. Юрія в Дрогобичі початку XVIII ст. Тут закомпоновано розлогу історію життя св. Онуфрія та життя св. Марії Єгипетської. Сцени життя Марії Єгипетської бачимо також на невеликій іконі кінця XVII ст. намальованій на полотні, що походить з церкви у Войнилові на Івано-Франківщині [21], однак на цій пам'ятці кожна сцена закомпонована у прямокутник і відділена одна від одної мальованою рамкою.

Таким чином, ікона “св. Євстахій в житті” 1685 р. з Гринова є ще одним епізодом творчості західноукраїнських малярів. Її автора пов'язуємо з риботицьким малярським осередком і безпосередньо з майстром Яковом, творчість якого виявляє найближчу аналогію малярського почерку. Слід відзначити що майстри того часу, зокрема вишенські та риботицькі часто користувалися спільними прорисами. Одні й ті ж самі композиції повторюються з невеликими змінами на іконах різних малярів цього осередку, однак іконографія твору з Гринова не відома нам за іншими пам'ятками, як майстрів цього осередку так й інших. Графічне вирішення ікони з Гринова з використанням лаконічної кольорової палітри співзвучне з тогочасними розписами дерев'яних храмів. Композиція та іконографія ікони свідчать, що вона може бути авторським вирішенням майстра, який був непересічною особистістю в тогочасному іконописі. Введення ікони “св. Євстахій в житті” 1685 р. з Гринова до наукового обігу є ще одним кроком у дослідженні іконографії святих з історією їхнього життя в українському мистецтві.

ПРИМІТКИ

1. Зберігається в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. НМЛ І-1359. Розмір 80,5x73 см.

2. Євстахій Плакида був страгилатом у війську Римської імперії за імператора Траяна (98 – 117 рр.). Ще не бувши охрещеним, відзначався особливим милосердям до вбогих і покривджених. Його навернення сталося під час полювання, коли він погнався за великим оленем у той час, як його слуги відстали. Тоді на голові оленя, який скочив на скалу, Плакида побачив хрест з Розп'яттям, що сяяло. Воїн почув голос, який запитував: “Плакида чому ти Мене переслідуєш?”. У хрещенні страгилата Плакиду назвали Євстахієм. Очевидна

паралель між історією навернення ап. Павла та св. Євстахія. Детально життя св. Євстахія описано у: Дмитро Туптало. Життя святих. Т.1. Вересень. – Львів: Свічадо, 2005. – С. 152–167.

3. Ивакин Г., Пуцко В. Киевский каменный рельеф с изображением Евстафия Плакиды // Российская археология. – 2004. – № 4. – С. 160–168.

4. Никитенко Н. К иконографической программе однофигурных фресок Софийского собора в Киеве // Византийский временник. – М., 1987. – Т. 48. – С. 104; Нікітенко Н. Київська рецепція візантійської агіографічної традиції: образ св. Євстафія Плакиди в літературі й мистецтві Русі // Свята Софія Київська: історія в мистецтві. – К., 2003. – С. 201-211.

5. Репродуковано: Запаско Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995. – С. 230.

6. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. НМЛ І-1484.

7. Нікітенко Н. Київська рецепція візантійської агіографічної традиції...

8. Срезневский И. Древние памятники русского письма и языка X–XIV вв.: общее повременное обозрение. – СПб, 1882. – С. 162.

9. НМЛ І-3643, І-3642; розмір 85x199 см, 87x140 см.

10. НМЛ І-3640, І-3641; розмір 117x240 см, 123x213,5 см.

11. АП-3657 Ц-430; розмір 90x82 см.

12. Зберігаються в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. НМЛ І-3145, І-3146, І-3147.

13. Косів Р. Ікони “Покров Богородиці” та “Богородиця Замилування” 1680-1691 років з церкви в Лопушанці Лехновій на Львівщині // Літопис Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького. – Львів, 2011. – № 8 (13). – С. 107-118.

14. С. Жолобок розташоване на кордоні Польщі та України відноситься до етнічних бойківських земель. Ікона зберігається в Історичному музеї в Сяноку (Польща). МНС/S/3682, розмір 93x66 см.

15. Підпис на пределах репродуковано: Косів Р. Ікони “Покров Богородиці” та “Богородиця Замилування” 1680 – 1691 років з церкви в Лопушанці Лехновій на Львівщині // Літопис Національного музею у Львові ім. Андрея

Шептицького. – Львів, 2011. – № 8 (13). – С. 107-118.

16. Ікона Страшного суду репродукована: Malinowscy G. i Z., Marcinişzyn E. i P. Ikony i cerkwie. Tajemnice Łemkowskich Źwiątuń. – Warszawa, 2009. – S. 144–145.

17. Александрович В. Нові дані про риботицький малярський осередок другої половини XVII ст. // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1992. – № 1. – С. 59–63; Aleksandrowicz W. Rybotycki ośrodek malarski w drugiej połowie XVII wieku // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł, 1994. – Т. 2. – S. 341–350.

18. МРН-1362, розмір 102x100 см.

19. НМЛ Дф-1503.

20. Три ікони зберігаються в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. НМЛ I-1011, НМЛ I-1681, I-1829. Ікона з Торок та фрагмент ікони з Коростна репродуковані: Свенціцька В., Откович В. Українське народне малярство XIII – XX століть. Світ очима народних майстрів. Альбом. – Київ: Мистецтво, 1991. – Іл. 72, 76. Одна ікона знаходиться в Національному музеї в Кракові. Інв. № 59. Репродукована: Kłosińska J. Muzeum Narodowe w Krakowie. Ikony. Т. I. Katalogi zbiorów. – Kraków, 1973. – Kat. 16.

21. Зберігається в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. НМЛ I-3238.